

L'objectiu confessat per Binimelis és recollir tot el que s'ha dit contra les dones i, com a metge que és, comença amb unes quantes referències mèdiques: Aristòtil, Galè, Hipòcrates, Avicenna, Rasís, etc. Continua amb referències clàssiques llatines (Petarca, Juvenal, Ovidi, etc.) i referències bíbliques, tant de l'Antic com del Nou Testament. L'única font en llengua vulgar que esmenta és el *Triunfo de las donas* "d'un espanyol" (p. 183), que és Juan Rodríguez del Padrón, tot i que no el cita.

El segon opuscle, traduït per Josep Campillo, Àngela Martí i Mireia Mulet, és el *Catàleg de dones especialment sàvies*. Consisteix en un catàleg de dones sàvies, citades per ordre alfabètic, on es resumeixen breument els mèrits de dones de diferent condició. Hi desfilen, per exemple, dones de l'antiguitat com Safo de Lesbos, Circe, Medea, Cassandra (totes elles elogiades per Boccaccio) i dones contemporànies, com la catòlica Margarita de Valois (1553-1515), casada amb Enric III de Navarra i que va viure la matança de Sant Bartomeu (24 d'agost de 1572).

Després s'ofereix l'edició llatina dels dos opuscles. La feina dels editors i traductors és ingent i modèlica, ja que han contrastat totes les citacions de les obres, encara que no hagin estat explicitades per Binimelis. El volum inclou un índex general d'autors, obres i passatges llatins, que enriqueix i dona valor a la feinada empresa per aquest equip de filòlegs.

ANTÒNIA CARRÉ
Universitat Oberta de Catalunya / IRCVM

Fulvio DELLE DONNE, Jaume TORRÓ (eds.), *L'immagine di Alfonso il Magnanimo tra letteratura e storia, tra Corona d'Aragona e Italia / La imatge d'Alfons el Magnànim en la literatura i la historiografia entre la Corona d'Aragó i Itàlia*, Firenze, Sismel - Edizioni del Galluzzo, 2016, 297 pp. ISBN 978-88-8450-691-7.

Aquest llibre, editat i curat escrupolosament per Fulvio delle Donne (Universitat de Basilicata) i Jaume Torró (Universitat de Girona), té l'origen en un congrés celebrat a Potenza el desembre de 2014 i és el resultat de la col·laboració entre investigadors d'universitats catalanes i italianes per a estudiar la complexitat de la figura d'Alfons el Magnànim tal com es manifesta en la literatura, la historiografia, l'oratória, les arts i l'acció política, en llatí, italià, castellà o català, sobretot en els anys de la campanya, la conquesta i el govern del regne de Nàpols (1432-1458). Els tretze articles que s'hi recullen es presenten en una seqüència sense compartiments, però la disposició obeeix a una intenció i a una organització tàctics. Així, els dos primers, de Lola Badia i Francesco Tateo, són alhora reconeixement d'un mesuratge en els àmbits respectius de la literatura catalana medieval i l'humanisme italià, i estudis introductoris que delimiten el terreny del llibre. Els quatre treballs següents (de Delle Donne, Cappelli, Iacono, Oliva) se centren en els aspectes ideològics, polítics i propagandístics de la imatge del rei a partir de fonts literàries, doctrinals i historiogràfiques llatines. Un altre bloc (de Barreto i Domenge) s'ocupa de la imatge del poder a través de l'art i del tresor reial (complementat amb vint-i-sis il·lustracions en color al final del volum). Finalment, els treballs de Cabré, Rodríguez Risquete, Torró, Beltran i Ramos se centren en la literatura en llengua vulgar en l'entorn d'Alfons.

No hi ha, però, compartiments estancs: els articles s'entrellacen i s'il·luminen mútuament per fer evident la coherència del conjunt. Això en fa un volum singular que mostra imatges alhora diverses i complementàries, defensa una visió que supera divisions rígides entre categories aparentment oposades (medieval / humanístic, català (o peninsular) / napolità, vulgar / llatí), i subratlla tant la importància de les tradicions literàries, historiogràfiques i artístiques catalanes en la construcció de la historiografia i la propaganda alfonsines, com la reacció dels escriptors catalans, amb el seu bagatge romànic, a la ideologia i als coneixements humanístics divulgats en el cercle del rei (vegeu la introducció dels editors, pp. VII-XI). Uns complets índexs de manuscrits i de noms faciliten el viatge per les correspondències internes del volum.

El treball de Lola Badia (*Alfonso d'Aragona e i grandi scrittori catalani medievali*, pp. 3-19) dibuixa el mapa de les tradicions literàries catalanes que convergeixen –i produeixen alguns dels seus fruits màxims, o si més no cristal·litzen en noves formes literàries– a l'entorn del rei Alfons: la historiografia, la poesia lírica i la prosa d'art. Al final del recorregut, això vol dir sobretot la figura d'Ausiàs March i els tres *capolavori* narratius del segle XV: *Espill*, *Curial e Güelfa* i *Tirant lo Blanc*. La idea de força que sosté aquesta presentació és el caràcter cortesà de la literatura catalana –és a dir, el lligam entre literatura i monarquia–, que determina, entre d'altres coses, el model de llengua literària. Aquestes tres línies tenen, després, presència en altres treballs del llibre. Per exemple, Badia subratlla l'originalitat de la historiografia catalana, i especialment el paper que Bernat Desclot atorga a Pere el Gran com a nou Alexandre: Gaspar Pelegrí exportà aquest model historiogràfic a Nàpols i l'aplicà al rei Alfons. També apunta que la connexió de la poesia d'Ausiàs March amb la cort del Magnànim no es redueix als anys d'establiment de la cort a València (1424-1432), sinó que es projecta en el nou escenari napolità i s'impregna de valors ideològics alfonsins; que la figura de Tirant lo Blanc es pot projectar sobre la d'un Alfons campió de la croada contra els turcs, i que, culturalment, *Tirant* i *Curial* reaccionen al doble estímulo de les tradicions romàniques i les novetats italianes. És, per tant, un mapa d'intercanvis de doble direcció entre els dos pols dels dominis del Magnànim, necessari per explicar tant la producció literària catalana dels anys centrals del segle XV com la cultura produïda a la cort d'Alfons.

A Memoria e oblio di Alfonso nei secoli della letteratura italiana (pp. 21-32), Francesco Tateo parteix de la valoració pòstuma de la figura d'Alfons en funció de l'evolució política del *Regno* entre els segles XV i XVII, i traça la història de la seva fama des de Giovanni Pontano. Des de la fi del segle XV, els historiadors en donen imatges contraposades: per exemple, Vespasiano da Bisticci el dibuixa com un sant, cultor dels clàssics i amb formació literària; per contra, Pandolfo Collenuccio n'ofereix la imatge laica i humanística d'un príncep ideal, coronació i conclusió d'una història del Regne marcada per les rebel·lions dels barons; un altre, Angelo di Costanzo, el veu positivament, però com l'última manifestació de la tradició cortesana angevina, abans de la decadència que representen Ferran i Alfons II. El segle XVI es fixa més en els valors negatius (Porzio), i això es perpetua al XVII, fins al punt que hi ha autors que ignoren l'època aragonesa (Capecelatro) o la veuen de manera ambivalent, limitant l'elogi d'Alfons a la condició d'origen d'una dinastia privativa del Regne (Giannone). L'última etapa del recorregut és, al segle XVIII, Lodovico Antonio Muratori, l'últim que encara fa dependre la historiografia de criteris morals

d'avaluació de la conducta política. Després ja vénen el recel il·lustrat i romàntic cap als fastos cortesans, i un positivisme erudit que reavalua críticament la tradició política i cultural del *Regno*.

L'article de Fulvio Delle Donne (*Cultura e ideologia alfonsina tra tradizione catalana e innovazione umanistica*, pp. 33-54) ve a ser el nucli de la primera part. Hi tracta la imatge d'Alfons en l'oratória panegírica i els seus reflexos, i en la historiografia llatina nascuda a l'entorn reial. El seguiment de l'oratória i d'alguns passatges del *De dictis et factis* d'Antonio Beccadelli permet veure la transformació d'Alfons: els anys 30, per a Giannozzo Manetti és un bàrbar expansionista –un Anníbal invasor–; anys més tard, prenent peu en una *laus Hispaniae* de Leonardo Bruni, és inserit en una seqüència d'emperadors romans d'origen hispànic. Sobre aquesta base, Beccadelli construeix l'elogi d'Alfons, ara ja decididament inclinat cap a la virtut d'un rei que, en una formulació feliç, ha tornat –no pas vingut– a Itàlia. Aquesta construcció ideològica fa d'Alfons una peça fonamental de la construcció humanística de la història, capaç de generar un “Humanisme monàrquic” alternatiu a l’“Humanisme civil”. Beccadelli hi és clau: a més de la retòrica laudatòria, heretava una tradició historiogràfica que va usar com a instrument de racionalització de la lloança del sobirà. El model és Gaspar Pelegrí: la seva *Historia Alphonsi primi regis* inaugura una historiografia dinasticocelebratòria d'origen català, destinada a legitimar el rei, i transformada sota el model de la historiografia clàssica. L'èxit de la proposta es dedueix de la llista d'obres dedicades a Alfons en tot just vint anys. La darrera part de l'article s'ocupa dels fonaments ideològics i propagandístics d'aquesta floració de la historiografia. A la legitimació dinàstica, calia sumar-hi justificació a través de les virtuts personals: Alfons és digne del regne perquè el guia la virtut.

Guido Capelli (*E tutto il resto è dottrina. Sangue e virtù nella caratterizzazione dottrinale di Alfonso*, pp. 55-75) segueix aquesta darrera idea en els tractats polítics produïts després de la mort d'Alfons, que elaboren una teoria del poder fundada sobre la *virtus* del governant i no sobre el llinatge. En aquests tractats, el paper d'Alfons és més aviat discret i la seva conversió en *exemplum* o en “funció-personatge” no va més enllà de la primera fase del regnat de Ferran –sobretot en l'obra de Pontano. L'article ressegueix les virtuts atribuïdes a Alfons: les *litterae*, eix central de la seva transfiguració ideològica; la *religio* “civil”, que subratlla la superioritat i la independència respecte del papat; la *fortitudo*, la *comitas gravitate temperata* (lligada a la Roma imperial); la *clementia* (originada en Beccadelli i Facio), o la *iustitia*. La conclusió és que hi ha continuïtat del dibuix creat per la propaganda alfonsina, que els tractats converteixen en abstracció ideològica i política. L'exemple final del *De regno* de Francesco Patrizi serveix per mostrar com Alfons ha conquerit nous regnes només gràcies a les seves *virtutes*, i per això és un segon Alexandre: el llinatge queda en segon terme; la potència doctrinal rau en la *virtus*, sobre la qual l'humanisme polític construí la idea de l'Estat modern.

Antonietta Iacono (*L'immagine di Alfonso nell'inedito Novencarmen di Lorenzo Valla*, pp. 77-102) treu a la llum l'inedit *Novencarmen*, un poema datable després de 1439-1441 i poc abans de l'entrada a Nàpols. L'autora en valora i en descriu la singular polimetria –basada en models clàssics– i, sobretot, els continguts ideològics. L'acció se situa a Gaeta durant la campanya de Nàpols. S'hi narra el banquet que el rei Alfons ofereix als barons aliats del Regne en uns pavellons dins un bosc. Al marge

d'alguns elements d'intenció política, l'interès se centra en l'*Oratio* que el comte de Campobasso, Angelo Monforte, adreça al rei, i que gira a l'entorn de motius com el del rei excepcional, el *labor* –que permet l'associació d'Alfons amb Hèrcules–, la capacitat de sofrir l'adversitat i el destret de la vida militar, o la comparació amb herois grecs, perses, romans i hispànics. Destaca la comparació positiva amb Anníbal, a qui Alfons supera perquè el seu esforç mai no reposa: és *patiens* i *ferreus*, dos adjectius que remunten, respectivament, a Sal·lusti i Livi. Vénen després la *temperantia*, la *fortitudo* i la *benignitas*. El repàs conclou amb el parangó d'Alfons amb el rei David.

“*El rey tenía inteligencia con ursinos y coloneses para poner alguna revuelta en Roma*”. Alfonso, *il Papato e Roma all'epoca di Eugenio IV* (pp. 103-123), d'Anna Maria Oliva, és el treball més polític del llibre. Indaga la relació del rei Alfons amb el papa Eugeni IV i amb els atacs militars contra Roma, amb un interès especial per l'aliança amb el duc de Milà després de la derrota de Ponça el 1435. L'anàlisi de diverses fonts historiogràfiques romanes de la primera meitat del XV obre una nova perspectiva sobre la política d'Alfons: la fase més important de la seva afirmació en la política d'Itàlia corre paral·lela al pontificat d'Eugeni IV. No solament això: l'article mostra com la política agressiva d'Alfons amb Roma forma part de la conquesta de Nàpols.

Joana Barreto (*La matrice valenciana della politica artistica alfonsina*, pp. 125-137) estudia la importació de tradicions artístiques i iconogràfiques d'origen català o valencià, que són vistes com un instrument de legitimació i afirmació política en el nou estat. Barreto es fixa en dos aspectes: la construcció de la imatge de l'emperador universal i la creació del retrat mimètic. Al seu torn, el primer aspecte s'aborda des de dos àmbits diferents: un, la contribució dels artesans moriscos valencians en les arts del relligat de llibres i de la ceràmica; l'altre, el gust del rei per la pintura flamenca: per bé que no ha sobreviscut cap de les quatre taules de Jan Van Eyck que se sap que Alfons posseïa, Barreto traça la descendència flamenca, catalana i italiana d'un sant Jordi de Van Eyck que li havia pertangut i, sobretot, demostra la influència del retrat de tres quarts flamenc sobre la pintura religiosa napolitana –la prova, un retaule de Colantonio amb l'empremta de van Eyck i de Rogier van der Weyden. El segon aspecte gira entorn del retrat mimètic i la representació del sobirà. L'autora sosté que els models ibèrics en motius i formes van frenar el desenvolupament del retrat mimètic a la manera flamenca o de la Itàlia central, però al mateix temps van determinar la representació del rei a Nàpols. Són innovadors els suggeriments sobre l'origen ibèric del motiu del *venator intrepidus* d'una medalla del Pisanello i de dos trets distintius dels retrats del rei: el nas aguilenc i el tall de cabells en forma de casc. Tots dos trets, associats a la virtut del rei, ja són en miniatures fetes a València abans de la conquesta; després, el Pisanello els fixa, els resignifica i en permet la difusió. L'article es clou amb un exemple d'influència de la iconografia religiosa gòtica sobre la pintura napolitana.

A *La imatge sumptuària d'Alfons el Magnànim: joies documentades, representades, imaginades* (pp. 139-175), Joan Domenge estudia les abundoses descripcions documentals de vaixel·la i joies que ornaven la capella, la cambra i la persona reials, que compensen la pèrdua d'una quantitat ingent dels materials que formaven el tresor. Els dos primers apartats tracten d'Alfons com a infant i dels primers anys del regnat. L'inventari començat el 1412 conté una descripció d'objectes de vaixel·la i

joies, on destaquen els esmalts difosos pels orfebres francesos i les peces amb la divisa de l'orde de la Gerra i el Griu, creat per Ferran I, portadores d'un contingut polític que suma cavalleria, religió i sentit dinàstic. El segon apartat estudia una donació de la reina Elionor al seu fill i segueix un díptic d'or que Alfons comprà el 1424 a Margarida de Prades, provinent d'una donació del duc Joan de Berry al rei Joan I (de qui passà a Martí I): un exemple magnífic de la convergència de valor material i de continuïtat dinàstica. Els dos apartats següents es fixen en les divises del rei: les espigues de mill, el llibre obert i el Siti Perillós apareixen en molts objectes des dels anys vint i tenen un valor polític evident –especialment el darrer. Domenge fa atenció també a les divises de la mata de safrà i els apuradors de la reina Maria: gràcies a la representació en unes rajoles de València, que l'acompanyen d'un *mot*, ens aproxima al sentit de la divisa de l'apurador, relacionat amb la virtut personal. La resta de l'article s'ocupa de l'època italiana d'Alfons: primer, d'una venda de 1431 per sufragar la campanya de Nàpols; després, del triomf de 1443 i les seves representacions, exemple màxim de la construcció sumptuària de la imatge reial. Els anys napolitans aporten molta documentació sobre joies rebudes, comprades i regalades, sobre l'exhibició de luxe en ocasions com la visita de l'emperador Frederic III, i sobre l'encàrrec de collars amb l'emblema de la Gerra i el Griu per a regalar a altres prínceps. La documentació i els testimonis plàstics confirmen, doncs, el gust d'Alfons per les obres rares i de preu, encara que els historiadors –Beccadelli, sobretot– en creessin una imatge de sobrietat i mesura.

Lluís Cabré (*Ausiàs March e Alfonso il Magnanimo*, pp. 177-193) obre la darrera part del llibre amb la lectura de les sis poesies de March adreçades a o relacionades amb el rei Alfons. En un primer apartat, reitera la diversitat de circumstàncies que motiven 122a i 122b (anterior i posterior, respectivament, a la relació d'Alfons amb Lucrezia d'Alagno a partir de 1449, i testimonis del coneixement de l'obra del poeta en l'entorn reial), i relaciona l'exposició de teoria amorosa de 122b amb 108: la dedicatòria al rei Alfons n'és al mateix temps un elogi que subratlla la seva singularitat en el domini moral de les passions, i només té sentit per a un Alfons enamorat virtuosament de Lucrezia. En el segon apartat, Cabré relaciona decididament les poesies 30 i 72 amb la conquesta de Nàpols i la cerimònia triomfal del 1443, i subratlla l'evocació de figures de cabdills antics –Alexandre i Cèsar, però també August– amb qui és comparat Alfons –potser ja amb coneixement de la ideologia subjacent a la *Historia* de Pelegrí. La poesia 30 és una composició moral, amb referència a “nostre gran senyor”, que tracta de la *fortitudo* seguint l'*Ètica* aristotèlica. La *tornada*, on March afirma que la virtut s'ha d'exercir al marge de la Fortuna, serveix d'enllaç amb la de 72: en totes dues s'elogia un rei virtuós que ha perseverat en l'esforç i ha superat les adversitats que han fet de Nàpols una conquesta àrdua. La poesia 72 és excepcional. Escrita en versos estramps, és un elogi del rei d'una sàvia construcció retòrica i d'un dens contingut polític i propagandístic que gira a l'entorn de les virtuts d'un rei que reuneix *fortitudo* i *sapientia*. Cabré en remarca el cesarisme, paral·lel a la propaganda coetània, i la vinculació de la imatge d'Alfons, sota un vel profètic, a August: com ell, obtindrà la *monarchia* universal i portarà la pau. Un rei representat així és digne de la virtut de la magnanimitat: la lectura del poema 106 que completa l'article fa èmfasi en els versos dedicats a la fama i la glòria i en la síntesi final on defineix la magnanimitat com a virtut cristiana, és difícil no pensar en el rei. Tots sis poemes, doncs, provenen de la continuïtat de la relació entre March i el rei els anys quaranta, i configuren un testi-

moni poètic en català dels interessos intel·lectuals del rei i de les imatges difoses per la seva propaganda, també presents en versos coetanis en castellà i italià.

Amb *La nau de Leonard de Sos de Barcelona a Nàpols* (pp. 195-220), Francisco Javier Rodríguez Risquete ofereix, per primera vegada, una explicació clara de la construcció i el sentit d'una obra única en la poesia catalana del segle XV, difícil i poc tinguda en compte, i en vindica l'ambició literària, doctrinal i política. L'autor, el barceloní Leonard de Sos, va participar en la conquesta de Nàpols, fou uixer d'armes d'Alfons i va continuar al servei de Ferran a partir de 1458; va fer de pont, també, entre la cort reial i Barcelona, com consta documentalment per un seu viatge a Nàpols el 1448. Aquest mateix any és el de l'acció del poema, que narra la travessia del poeta, embarcat en una nau al·legòrica, des de Barcelona a la cort d'Alfons. *La nau* consta d'un pròleg en prosa i set parts o capítols, cadascun dels quals es tanca amb un poema líric, amb un total de 1217 versos. L'argument és senzill: el viatge ha de conduir el poeta a conèixer Honor, encarnat en el rei Alfons. La complexitat deriva del fet que la tripulació de la nau la formen les virtuts que han de guiar el poeta. Així, la lloança del rei es dobla de tractat moral de vicis i virtuts, i, sota l'al·legoria, es revela el tema: l'assoliment de l'honor per mitjà de les virtuts. Rodríguez Risquete ressegueix la vinculació del text i els seus motius al·legòrics amb diverses tradicions literàries i proposa uns quants fils temàtics i interpretatius. Els més interessants en el context del llibre present són els polítics i culturals. D'una banda, el poema es fa ressò de la propaganda legitimadora i presenta Alfons com a *dux Italiae*, pacificador i protector de la cristiandat. De l'altra, es mostra com el poema manifesta alhora l'abast i els límits de la cultura de Sos: per exemple, mentre que la referència a un Cupido "crucificat en la murtera" remunta a una poema d'Ausoni i degué arribar a Sos en l'entorn humanístic d'Alfons, el poeta sembla del tot aliè al debat sobre la falsa donació de Constantí que Valla havia desemmascarat uns quants anys abans de la redacció de *La nau*.

Jaume Torró (*Il romanzo cavalleresco tra la letteratura antica e i romanzi cavallereschi e d'avventura francesi e borgognoni*, pp. 221-239) aborda les dues grans novel·les catalanes del segle XV, *Tirant lo Blanc* i *Curial e Güelfa*, com a resultat de la capacitat transformadora que la cort alfonsina exercí sobre materials de tradició romànica. Certament, la versemblança emparenta aquestes obres amb les biografies cavalleresques i amb les novel·les escrites a la Provença angevina i Borgonya, però la seva naturalesa literària es forja en l'entorn de la cort italiana d'Alfons, on els autors troben els estímuls que els confereixen les característiques distintives. Torró n'ofereix il·lustracions diàfanes: a *Curial e Güelfa*, la descripció de la por de Curial davant Hèctor pressuposa el coneixement del lloc de la *Iliada* en què Astíanax reacciona davant la visió del seu pare, Hèctor, i això només és possible si l'autor coneixia, probablement d'oïda, la traducció llatina de Lorenzo Valla; a *Tirant lo Blanc*, el possible model de Valeri Màxim en l'episodi del setge de Rodes no exclou el coneixement d'anècdotes semblants narrades per Titus Livi, Cèsar o Suetoni. En un i altre cas, l'entorn d'Alfons és el context presumible. Aquestes constatacions permeten afirmar que la concepció de la literatura que regeix totes dues novel·les és deutora del mateix context. En el pròleg de *Tirant* i en diferents llocs de *Curial* es fa present una concepció retòrica, oratòria de la historiografia que Torró relaciona amb la lectura de l'*Eneida* i els historiògrafs antics a la cort. En *Curial*, es tradueix en l'emulació de Virgili i la inserció de la faula poètica en la narració cavalleresca com a element estructurador;

en Martorell, en una concepció pròpia de la historiografia humanística que remunta a Polibi: la història com a mirall del poder de la Fortuna pròspera i adversa. Si, segons aquesta concepció, la història és l'obra oratòria més elevada, s'expliquen bé la diversitat de registres i la combinació de gèneres retòrics a partir del model de Livi i els historiògrafs antics. La inserció de *Curial i Tirant* en aquest entorn invita a una nova apreciació dels textos i de la capacitat dels autors de respondre a nous reptes culturals.

A *Philippe de Bourgogne à l'aide d'Alphons de Naples: l'image du roi et l'épique de la croisade dans le roman Les Trois fils de rois* (pp. 241-260), Rafael Beltran aborda la novel·la del títol des d'un doble punt de vista: la connexió amb la realitat històrica de finals del anys 50 del segle XV, amb Alfons i el duc Felip el Bo de Borgonya com a campions de la croada contra el turc després de 1453, i el possible coneixement d'aquest roman per part de Joanot Martorell. El primer aspecte es desplega llargament. *Les Trois fils de rois* és una novel·la anònima produïda a la cort de Borgonya (ca. 1454-1463). Posa en escena els fills dels reis de França, Anglaterra i Escòcia (Phelippe, Onffroy i David, respectivament), que acudeixen a la crida d'un Alphons, rei de Sezille, davant l'amenaça turca. S'inscriu, doncs, en el marc de la narrativa borgonyona i provençal-angevina, oberta a la Mediterrània i a les aventures orientals, relacionada amb les biografies cavalleresques i caracteritzada per una certa plausibilitat de les accions, els llocs, la política i els personatges. Les correspondències onomàstiques serveixen un objectiu ideològic d'exaltació del duc Felip, i la tria del regne de Nàpols i Sicília com a nucli de l'acció palesa l'existència a Borgonya d'un "mite napolità" alimentat per l'entesa entre el duc i el Magnànim. No hi ha, però –puntualitza Beltran– paral·lelismes amb fets datats, i l'obra respon a esquemes novel·lesc de l'èpica, el roman i l'hagiografia. Alguns motius èpics duen Beltran a evocar personatges i situacions de *Tirant*, com ara les conversions d'Escariano i Maragdina. Estirant el fil, Beltran suggereix que l'episodi del *Tirant* sobre l'infant Felip de França a Sicília és deutor de *Les Trois fils*, i que en l'episodi de la derrota dels dos reis i els dos ducs a les festes de Londres hi ha una possible paròdia del roman. Aquesta proposta, però, basada en semblances argumentals i en una lectura en clau que planteja problemes d'ordre històric i polític –ho reconeix Beltran mateix– no vol establir cap certesa, sinó, honestament, obrir camins de recerca sobre la novel·la europea del segle XV.

Entre novel·la i crònica històrica se situa la *Crónica sarracina* castellana i el seu autor, a qui Rafael Ramos dedica *Primi documenti su Pedro de Corral, autore della Crónica sarracina* (pp. 261-278). Fins ara, Pedro de Corral era poc més que un nom del qual es coneixia una única notícia biogràfica que el relacionava amb els Trastàmara aragonesos. La resta era un retrat articulat a partir del caràcter de la *Crónica*, que l'emmarca en l'ambient cultural dels nobles castellans de l'entorn dels infants d'Aragó. La documentació de l'Arxiu Reial de Barcelona i de l'Arxiu del Regne de València exhumada i publicada en apèndix per Ramos, que abasta de 1422 a 1444, confirma i aprofunda el retrat: Corral està lligat a l'infant Joan d'Aragó (rei consort de Navarra) i a Diego Gómez de Sandoval, comte de Castro, un personatge central en la política castellana de Joan d'Aragó, present amb ell a Ponça i empresonat a Olmedo. El document més antic (1422) mostra Corral com a ambaixador de l'infant Joan i de Diego Gómez de Sandoval, llavors *adelantado* de Castella, al rei Alfons, amb carta de creença: un indicador de màxima confiança en un moment convuls a Castella.

Se'l documenta el 1425 amb la mateixa funció, i el 1431, a Barcelona, com a secretari de l'*adelantado*. No s'exclou la possibilitat que hagués acompanyat a Itàlia l'infant Joan i Diego Gómez de Sandoval seguint el rei Alfons. Els altres documents ja són posteriors a la conquesta de Nàpols, el 1443 i el 1444, com a ambaixador de l'infant Joan i encara en l'òrbita de Gómez de Sandoval. El retrat que n'ergeix permet conclusions biogràfiques, culturals i polítiques: la condició d'ambaixador, per exemple, compartida amb Joanot Martorell, o la possible relació entre el contingut de la *Crònica*, que dedica la segona part a la figura de Pelayo, i el fet que els segles XVI i XVII els Sandoval feien remuntar els orígens mítics de la seva nissaga a un company de Pelayo.

En conclusió: aquest és un llibre important i necessari, que fa avançar substancialment els coneixements sobre la cultura política, historiogràfica, artística i literària de la cort italiana del Magnànim i els articula en un dibuix complex, matisat i innovador gràcies a la implicació d'especialistes en diverses disciplines i l'òptica metodològica adoptada, que abraça en una mirada àmplia la cultura llatina "napolitana" i les cultures romàniques "ibèriques". El resultat és un fructífer itinerari de dues direccions entre Nàpols i València o Barcelona en uns anys de plenitud cultural a totes dues ribes del Mediterrani.

JOSEP PUJOL GÓMEZ
Universitat Autònoma de Barcelona

Laurent FELLER, Ana RODRÍGUEZ (dir.), *Expertise et valeur des choses au Moyen Âge (II): savoirs, écritures, pratiques*, Madrid, Casa de Velázquez, 2016, XII+471 pp. (Collection de la Casa de Velázquez; 156). ISBN 978-84-9096-034-9.

La presente publicación de la Casa de Velázquez de Madrid, que es continuación de una anterior aparecida en el año 2013, contiene una veintena de trabajos centrados en el período cronológico medieval, que abordan cuestiones muy diversas. En principio todos ellos persiguen de forma más o menos exclusiva el objetivo de contribuir a la caracterización del papel desempeñado por los expertos o peritos en las sociedades medievales en diferentes contextos, poniendo de manifiesto los principales resultados de sus actuaciones, especialmente cuando dieron lugar a alguna forma de texto escrito. En íntima conexión con este objetivo también contemplan muchos de ellos el de profundizar en la propia definición del perfil de dichos expertos, que podía ser muy variado.

Se trata sin duda de una problemática compleja, y un tanto abstracta, que no resulta en absoluto fácil de abordar, y menos aún en un período cronológico tan amplio como el que se propone, que abarca todo el Medioevo, aunque ciertamente la mayoría de las contribuciones se concentran en los siglos XIV y XV. El interés del libro no radica, sin embargo, exclusivamente en la contribución que su lectura pueda realizar a la mejor comprensión del concepto que el mundo medieval tenía del conocimiento "experto", y de quienes lo poseían o aplicaban. Por el contrario, las contribuciones en él reunidas ofrecen interés por sí mismas en razón de las cuestiones concretas abordada en cada una de ellas. Por este motivo consideramos